

Samenvatting van hoofdstuk F. uit het boek "Psychodrama - Theorie und Praxis" van Grete Leutz.

F. Die Rollentheorie nach J.L. Moreno Vertaling: Heinz Lux

Het begrip rol is tot aan de ontwikkeling van wetenschappelijke rollentheorieën in de jaren dertig van onze eeuw steeds gebonden geweest aan het toneel. Hiernaast beschouwden echter ook filosofen en dichters de wereld als een toneel en het leven als een rollenspel. Hiervan zijn in de klassieke literatuur o.a. bij Shakespeare bekende voorbeelden te vinden.

In zijn psychiatrisch levenswerk, dat hij soms "Shakespearische Psychiatrie" noemde, werd Moreno sterk beïnvloed door het gedachtegoed van Shakespeare. In de jaren twintig begon Moreno in zijn werk verder te experimenteren met "levensrollen". Hieruit ontwikkelde zich het psychodrama als een methode van therapeutisch handelen en de rollentheorie als een omvangrijk antropologisch systeem. Dit systeem maakt het mogelijk, vastgelegde gedragspatronen uit de meest verschillende levensgebieden onder het begrip rol samen te vatten en deze gebieden onder een gezamenlijke noemer te brengen.

Eerste formuleringen in deze zijn terug te vinden in Moreno's geschriften "Das Stegreiftheater" (1923) en "Who Shall Survive?" (1934). In hetzelfde jaar verscheen van de hand van G.H. Mead posthum in "Mind, Self, Society" zijn rollentheorie waarin hij het leren van rollen als een fundamentele functie van socialisatie en expansie van de individualiteit benoemt.

Mead's theorie heeft een zeer grote invloed gehad op de sociale psychologie en sociologie.

De rollentheorie van Moreno geeft een omvangrijke voorzet tot het theoretisch begrijpen en praktisch oplossen van velerlei problemen. Vanuit zijn ontwikkelingspsychologisch gedachtegoed dat een belangrijke basis vindt in de rollentheorie, ziet Moreno het wezen van de menselijke ontwikkeling op de eerste plaats in de opleiding van tussenmenselijke creativiteiten (de socio-emotionele ontwikkeling). Verder vindt hij het ervaringsleren middels rollen (de rollenontwikkeling) wezenlijk in de menselijke ontwikkeling.

1. De socio-emotionele ontwikkeling

Zoals we weten, houdt de sociometrie zich bezig met de kwantitatieve en kwalitatieve meting van tussenmenselijke relaties. Deze relaties zijn afhankelijk van de rol die mensen in hun, medemenselijke omgeving of, sociometrisch uitgedrukt, in de socio-emotionele structuur van hun groep spelen.

De allereerste verhouding van het kind tot een ander mens is zijn "parasitaire relatie" tot zijn moeder tijdens het embryonale stadium. In deze relatie komen, ook tijdens de "pasgeborene periode" eigenlijk nog geen sociometrische maatstaven binnen beschouwing.

Pas het fenomeen van de spontane socialisatie tussen mensen die geen familie zijn van elkaar op het vroegste ontwikkelingsniveau moet als het eigenlijke begin van de socio-emotionele ontwikkeling gezien worden. Daarom heeft Moreno onderzoek verricht in een kliniek bij groepen zuigelingen.

Hij beschrijft hieruit verschillende ontwikkelingsfasen op socio-emotioneel gebied. Ten eerste spreekt hij over het "stadium van organische isolatie" waarmee hij aangeeft dat deze zuigelingen nog geen enkele notitie van elkaar nemen (1-20 weken).

Vanaf de vierentwintigste week begint er een eerste aanzet tot een kettingvormige contactstructuur binnen de zuigelingengroep zichtbaar te worden. Deze fase noemt Moreno het "stadium van de horizontale differentiatie".

Ongeveer vanaf de tweeënveertigste week, als de kinderen zich in de groep vrij bewegen kunnen, worden verschillen in kracht en vitaliteit binnen de groep zichtbaar die tot een ontwikkeling van een "boven" en een "onder" in de groep voeren. Moreno spreekt nu van het "stadium van de verticale differentiatie". In het sociometrisch onderzoek naar onderlinge relaties bij zuigelingen en kleine kinderen is de onderzoeker geheel aangewezen op zijn waarneming. Pas vanaf de kleutertijd kan sociometrisch onderzoek

plaatsvinden waaraan de kinderen actief deelnemen middels samenspel.

Op deze leeftijd wordt vervolgens zichtbaar dat er nog zeer weinig sprake is van ontwikkeling van de socialiserende telefactor. Men kiest nog relatief weinig voor elkaar in deze fase.

Na het zesde levensjaar verandert de sociometrische structuur van de kindergroepen. Men kiest nu duidelijk en veel voor elkaar wat betekent dat de telefactor nu werkzaam wordt.

Tijdens de puberteit zijn nog een paar stadia binnen het kiespatroon van pubers waar te nemen waarop hier niet verder wordt ingegaan.

Bij psychische afwijkingen zie je regelmatig een blokkade dan wel een sociale regressie optreden in de ontwikkeling van het kind. Deze kan in het geval van zware ziektes terug gaan tot in de vroegste stadia van de sociale ontwikkeling zoals het stadium van de organische isolatie.

Onderstaand bekijken we met Moreno het belang van rollen voor die menselijke ontwikkeling.

2. De rollenontwikkeling

Bij al zijn ontwikkelingspsychologische gedachtegangen gaat Moreno uit van het fenomeen van de spontaniteit. Hij stelt vast dat de mens niet enkel blindelings "in het leven of beter gezegd in het Zijn geworpen" is, maar dat hij al tijdens de embryonale fase spontaan de relatie aan gaat met zijn omgeving. Vanaf het begin is hij een handelend oftewel een zich gedragend iemand. Tijdens de vroegste ontwikkelingsstadia is er al sprake van een interactie tussen de mens en de kosmos. Op elk denkbaar tijdstip van het leven zijn zijn interacties ten minste gekoppeld aan één rol.

Onderstaand wordt de menselijke ontwikkeling bekeken uit het perspectief van Moreno's veel omvattende rollentheorie.

Met het oog hierop staan we eerst even stil bij de belangrijkste stadia in de menselijke ontwikkeling. Het zijn achtereenvolgens:

- Het embryonale stadium.
Het eerste psychische universum als onderdeel van het stadium van de identiteitsbeleving van het kind als een niet beseft empathische interactie met de omgeving (Moreno noemt dit

ook "Matrix der All-Identität") evenals onderdeel van het stadium van de beleving van de werkelijke omgeving van het kind ("Matrix der All-Realität").

- Het tweede psychische universum is het stadium waarin een scheiding gaat plaatsvinden in de beleving van de wereld van de (materiële) realiteit en de wereld van de voorstellingen
- Het derde psychologische universum wordt toegevoegd als het stadium van bewuste empathische interactie met de wereld of met de kosmos die zorgt voor een beleving van integratie.

De verschillende vormen van menselijke beleving in de genoemde stadia zijn aan rollen gekoppeld. Dit inzicht was de rede dat Moreno zowel in zijn antropologische gedachtegangen als ook in zijn praktisch psycho- en sociotherapeutisch handelen het tot die tijd verwaarloosde fenomeen 'rol' de hoogste prioriteit zou geven. Hieruit ontstond de dialectiek tussen de spontaniteit en Moreno's rollenleer. Rol valt in deze volgens Moreno te zien als "de eenheid van geconserveerd gedrag". Moreno noemt in die context als eerste de somatische rollen met als voorbeeld de rol van "mee-eter", een geconserveerde eenheid die bestaat uit een gedragsketen van verschillende andere eenheden zoals kauwen, proeven, slikken, etc. Vervolgens noemt hij in dit voorbeeld de correlaten van de somatische rol namelijk de psychische rol van de genietier en de sociale rol van de consument. Belangrijk bij het begrip rol is te weten die door mensen geleefde rollen open staan voor spontane en creatieve actie. Zodoende kunnen zij, afhankelijk van de verschillende situaties in het leven, talloos combineren en variëren in hun rolgedrag.

Het embryonale stadium

Overwegingen met betrekking tot de rollentheorie moeten daar aansluiting vinden waar de mens begint zich te gedragen. Dit is echter al in de embryonale fase het geval. De eerste uitsluitend somatische rol van de mens is die van een parasiet in het lijf van zijn moeder en samen vormen ze in die tijd dan ook een "organische functionele eenheid". In een normale geboorte ziet Moreno het bereiken van een lang nagestreefd doel en hij acht het dan ook niet toevallig dat Duitse gynaecologen zo'n geboorte altijd al "spontaangebore", genoemd hebben. In deze distantieert Moreno zich van Ranki's psychoanalytisch standpunt van het geboortetrauma dat een grote invloed zou

hebben op de ontwikkeling van latere (angst) neurosen. Moreno legt de verantwoordelijkheid voor het ontstaan van neurosen op de eerste plaats bij de verkommering van de spontaniteit. Hierin ligt dan ook het raakvlak met Rank in de vraag of het in sommige gevallen door Rank terecht vermoede geboortetrauma niet al het gevolg was van een prenatale spontaniteitsblokkade.

In elk geval is duidelijk dat de geboorte als overgang van de rol van parasiet tijdens het embryonale stadium naar de somatische rol van de zuigeling van immens belang is.

fase actie In somatopsychische rollen en in deze actie beleeft het kind de wereld als één enkelvoudige gebeurtenis die het kind identiek aan zichzelf beleeft. Dit noemt Moreno "das Stadium der All-Identität" of ook wel "Matrix der All-Identität".

Integraal onderdeel van het eerste universum is de moeder. Ze vormt met de zuigeling een interactie-eenheid. Integratie of beter gezegd coöperatie komt in dit stadium evenals later in het leven door opwarmingsprocessen (warming-up processes) tot stand.

Het eerste psychische universum.

Voor het eerste psychische universum is kenmerkend dat de mens vanaf zijn geboorte in somatische rollen handelt zonder ze bewust te kennen. Moreno noemt deze rollen meestal "psychosomatische rol" wat echter al duidt op de overgang naar een nieuwe rollencategorie, namelijk die van de psychische rollen.

Deze overgang is belangrijk omdat de mens anders zou blijven steken in een puur animale existentie. Moreno noemt deze rol ook wel "somatopsychische rol". In de relatie tussen moeder en kind kan het kind nog geen onderscheid maken tussen ik en jij. Tussen mensen en materiële dingen en bovendien niet tussen zichzelf en zijn lichaam. Leven is in die

Evenals de functionele eenheid moeder en kind, die tijdens het embryonale stadium de matrix van de organische ontwikkeling neerzet, bekijkt Moreno de interactie-eenheid moeder en kind tijdens het eerste universum als matrix van de sociale ontwikkeling van de mens; ook vaker identiteitsmatrix of sociale placenta genoemd. Het is de sociale placenta die de substantiële basis vormt voor de sociale ontwikkeling van de zuigeling tot homo interagens.

Binnen deze matrix van onze sociale ontwikkeling wordt de beleving van met elkaar zijn, met elkaar voelen en met elkaar handelen tot de meest diepgaande ervaring van de identiteit van de nieuw geborene met de wereld en vormt het fundament van het latere

vertrouwen in zijn eigen existentie. Dit komt overeen met het door Erikson beschreven basisvertrouwen.

De interactie tussen moeder en kind in complementaire rollen zou gezien kunnen worden als het oerpatroon voor alle latere teleprocessen. Moreno's speciale interesse is altijd gericht geweest op de menselijke interacties of beter gezegd op de ruimte tussen de individuen. Alle sociometrische en psychodramatische fenomenen, evenals de interactiezones en opwarmingsprocessen vallen binnen deze ruimte.

Moreno beschrijft in dit verband de concentratie van de zuigeling in de actieve rol van eter nadat hij contact heeft gelegd met de interactiezones (zoals mond, moeders tepel en melk) en zich opgewarmd voelt tot eter in dat specifieke moment van het hier en nu. Alle andere rollen zijn op dit tijdstip latent.

Als oorzaak voor die sterke concentratie van het kind tijdens het stadium van de "All-Identität" concludeert Moreno op basis van zijn uitgebreide observaties de "actiehonger" (der Aktionshunger). Hij spreekt van een actiehongersyndroom dat het kind er toe aanzet om met lijf en ziel op te gaan in zijn handelingen en zich volledig op de begonnen handeling te concentreren. Als gevolg hiervan kan een bijzondere tijdsbeleving van het kind ontstaan evenals de amnesie in het stadium van de "All-Identität".

Tegen het einde van het eerste universum begint het kind onderscheid te maken tussen zichzelf en de omgevende mensen en dingen. Sommige(n) herkent het al terug, echter enkel tijdens reëel contact in het hier en nu. Een voorstelling of herinnering van iets of iemand, als ze al gemaakt kan worden, wordt dan net zo realistisch beleefd als het werkelijke contact met mensen en objecten. Deze tweede fase van het eerste universum, de fase van de beleving van een uitsluitend materieel realistische wereld, wordt door Moreno ook "Matrix der All-Realität" genoemd (zie fig. 6 en 7 in het origineel).

Het tweede psychische universum.

Het tweede psychische universum begint als de enkelvoudige wereldbeleving van het kind zich opsplijt in realiteitservaring en voorstelling of in realiteitservaring en fantasie.

Dit is een voorwaarde in de normale psychologische ontwikkeling om te kunnen komen tot discursief denken wat van het een

naar het ander gaat. Abstract denken maakt het kind langzaam maar zeker een nieuwe wereldwaarneming en oriëntatie, gedifferentieerder taalgebruik en vorming van begrippen mogelijk.

Ook de opwarmingsprocessen verlopen nu op twee manieren: namelijk meteen op de handeling betrokken of binnen de ruimte van voorstelling of fantasie van het kind. Het kind herkent nu rollen alvorens het er zelf actief in gehandeld heeft, bijvoorbeeld beroepsrollen. Het moet nu leren zowel in de realiteit als ook in de voorstelling te leven waarbij de ene wereld niet prioritair gesteld mag worden boven de andere. Lukt dit laatste niet dan kunnen stoornissen in de ontwikkeling ontstaan; zoals debiliteit (bij vastzitten in de matrix van de "All-Realität") en neurotische distantie van de realiteit (bij verlies in voorstelling en fantasie). De splitsing van realiteitservaring en voorstelling dan wel fantasie brengt nieuwe rollencategorieën met zich mee.

Naast de somatische rollen en de somato-psychische rollen van het eerste universum treden nu de psychische en sociale rollen op de voorgrond.

Het derde psychische universum.

Overeenkomstig de identiteitsbeleving met de buiten individuele existentie in het eerste universum wordt in het derde universum de identiteit met de boven individuele existentie beleefd.

In het derde universum is er echter in tegenstelling tot de beleving van de "All-Identität" in het eerste universum geen sprake van een onbewuste verbondenheid met de kosmos, net zo min als een "participation mystique", zoals bij Lévy-Brühls. Waar het hier wel omgaat is veel meer het beleven van een "participation conociente" waarbij er geen verlies plaatsvindt in de vaardigheid van het discursieve denken. Deze beleving is echter geen psychosociale noodzaak. Het speelt niet binnen enkel "psychische of enkel sociale rollen" maar komt door te transcenderen naar een nieuwe rollencategorie van integratief beleven tot stand. Daarom worden deze rollen bij voorkeur "transcendente rollen" of "integratieve rollen" genoemd.

De rollenontwikkeling als basis van het rollenleren en van de centrale Psychodramatechnieken.

Vijf basale stappen van de rollenontwikkeling. Moreno observeerde door het gedrag van kinderen niet alleen verschillende ontwikkelingsstadia, maar zag hieraan ook de basale processen ten aanzien van rollenontwikkeling en van het leren van rollen. Hij maakt hierin onderscheid tussen vijf wezenlijke stappen.

- Stap 1: het kind ervaart een ander mens (moeder) als deel van zichzelf.
- Stap 2: het kind richt zijn concentratie op dit bijzondere, vreemde deel van zichzelf (moeder).
- Stap 3: dit andere vreemde deel van zichzelf (moeder) neemt een bijzondere positie in. Dit deel wordt interessanter dan alle andere delen van de wereld inclusief het kind zelf. Uiteindelijk wordt dit deel (moeder) los van het kind in zijn onafhankelijkheid waargenomen.
- Stap 4: het kind neemt de rol van de ander (moeder) niet enkel waar, maar kan zich ook in die rol inleven en ze spelen.
- Stap 5: het kind neemt de rol van iemand anders (moeder) spelend over en is voor het eerst in staat, vanuit die andere rol zichzelf van buiten af te ervaren. Het kind ervaart nu de volledige omkering der identiteiten.

Het proces van rollen leren.

Zoals uit het gevoel van honger de zuigeling de rol van "eter" op zich neemt. Zo ziet Moreno met name het spontane opwarmen van het kind als wezenlijk voor een leersituatie en leerproces. Het kind neemt de rol van "eter" spontaan op zich vanuit honger en niet omdat het zich eraan vooraf gaand ergens mee identificeert dan wel een te imiteren gebeurtenis eraan vooraf is gegaan. De actie loopt in de somatische rollen op de herkenning vooruit, ze is prior to the recognition of the roles.

Regelmatige herhaling van bepaalde gebeurtenissen voert zowel op somatisch als ook op psychisch niveau tot verwachtingen ten aanzien van rollen.

In de latere ontwikkelingsfase van het sociale leren, worden rollen geobserveerd en in spel geoefend om ze aansluitend hierop daadwerkelijk over te nemen (role taking). Het kind bevindt zich dan al in de ontwikkelingsfase van het tweede psychische universum.

Het leren van sociale rollen houdt dus verschillende componenten in:

- . Ten eerste het opwarmen voor een situatie waarvoor en waarin het kind alert wordt;
- . Ten tweede het observeren van die situatie en de hierin te herkennen rollen;
- . Ten derde het naspelen van de geobserveerde rol (imitatie).

In het spelen van de geciteerde rol spiegelt het kind in zijn gedrag de geobserveerde rol. Het vroeg kinderlijke imitatieleren impliceert dus klaarblijkelijk al een proces dat we in psychodrama terug kunnen zien als de spiegeltechniek.

Een hierop volgende stap in het leren van rollen is het wisselen van rollen hetgeen al complexer gedrag vraagt met psychosociale componenten als gevoelens, instellingen, normen en waarden.

De hypothese van het gemeenschappelijk onbewuste.

Om de bij rolwisselingen veelvuldig geobserveerde fenomenen van directe invoeling van de protagonist in de antagonist en zijn directe actievaardigheid in die rol uit te leggen, vormde Moreno de hypothese van het "gemeenschappelijke onbewuste". Dit gemeenschappelijke onbewuste ontstaat in een langer durende relatie en maakt het de betreffende relatiepartners mogelijk om behoorlijk precies elkaars verwachtingen ten aanzien van ieders reacties aan te geven.

Lijkt het soms in een interactiedrama alsof de protagonist helemaal niet over zelfreflectie en zelfkritiek beschikt, na een rolwissel blijkt hij in de rol van de antagonist heel goed in staat denkbeelden en gevoelens van de antagonist te benoemen, soms behoorlijk lang bijvoorbeeld tijdens het houden van een monoloog in de rol van de antagonist.

De centrale psychodrama technieken: dubbelen, spiegelen en rolwisselen.

Uit het verloop van de vroegkinderlijke ontwikkeling met zijn vijf stappen van rollenontwikkeling en de processen met betrekking tot het leren van rollen als basis van het menselijk ervaren en gedrag, leidt Moreno de centrale psychodrama technieken af te weten: dubbelen, spiegelen en rolwisselen.

a. De techniek van het psychodramatisch dubbelen.

Het dubbelen en haar diepe werking is af te leiden uit de vroegste levensfase van het kind waarin het moeder nog als een deel van zichzelf ervaart. De moeder raadt en begrijpt alle behoeften van de zuigeling en handelt in plaats van het kind zodat alle behoeften van het kind toch bevredigd worden.

De moeder laat zich sturen door het kind en is steeds op zoek naar coöperatie met het kind. Dit lukt des te beter al naar gelang ze zich los kan maken van haar eigen gevoelens, gedachten en behoeften en ze zonder vooringenomenheid het kind kan invoelen in zijn momentele situatie.

In overeenstemming hiermee kan de kunst van het dubbelen in psychodrama worden uitgelegd, die eveneens op onvooringenomenheid en invoeling gebaseerd is.

De dubbel helpt in het psychodramatische spel de protagonist

Om precies te focussen op het exacte woord of op de exacte zin die hoort bij een nog ontoelaatbaar en/of onuitgesproken gevoel, gedachte of behoefte. De protagonist zal hierop reflexmatig reageren met ontkenning of niet aanneming van het gedubbelde. Belangrijk is om te zien dat als de opmerkingen van de dubbel kloppen. De protagonist de dubbel in tegenstelling tot de andere rollen niet meer als een "jij" ervaart maar dat hij als "wij" wordt ervaren, waarbij hij de opmerkingen over neemt en in zijn eigen monoloog tot uiting brengt.

b. De techniek van het psychodramatisch spiegelen.

De techniek van het spiegelen komt overeen met die fase uit de ontwikkeling van het kind waarin het kan onderscheiden tussen ik en jij. Het kind herkent nu zelfs dat zijn spiegelbeeld niet samen valt met zichzelf ook al denkt het vooralsnog dat het kind in de spiegel echt iemand anders is. Naderhand begrijpt het dit echter ook. In die ontwikkelingsfase vindt het kind zijn spiegelbeeld interessanter dan andere figuren in de wereld inclusief zichzelf.

In psychodrama kan bijvoorbeeld de co-therapeut of een geschikt groepslid de protagonist spelen op het toneel waardoor de protagonist zich zelf ziet vanuit de rol van de ander wat confronterend kan zijn en kan aanzetten tot ander gedrag. Met videobeelden kan je ook spiegelen maar hieraan zijn twee nadelen ten opzichte van de psychodramatechniek verbonden. Op de eerste plaats kun je met video het spiegelen niet naar therapeutische wens doseren en ten tweede krijg je niet de zo belangrijke feedback uit de beleefde (hulp-ik) rol tijdens de sharing.

c. De techniek van het psychodramatisch rolwisselen.

De rolwisseling komt overeen met de vierde en vijfde stap in de rollenontwikkeling. Hierbij kan

het kind zich in de rol van de ander inleven, kan het deze rol spelen en kan het zich vanuit een innerlijke distantie zelf zien in het spel van de ander. Elke rolwissel betekent tegelijkertijd ook dat de protagonist gespiegeld wordt. Echter blijft het nu niet bij spiegelen maar ervaart de protagonist zichzelf ook in de rol van de ander, de antagonist. Hierdoor wordt het mogelijk terug te keren in een héle (geen afgesplitste) en reële beleving van een ervaring zonder het bewustzijn in het hier en nu te kort te doen. In psychodrama is de mens in zijn beleving tegelijkertijd volwassene en kind.

De rollencategorieën

The theory of roles is not limited to a single dimension, the social. The psychodramatic role-theory operating with a psychiatric orientation is more inclusive it carries the concept of roles through all dimensions of life'

J.L. Moreno

Primaire rollencategorieën

- a) De somatische of "psychosomatische" rollen zijn de eerste rollen van de mens en aan deze rollen zal de mens gekoppeld blijven tot aan zijn dood. Zoals voorgaand beschreven zorgt het boven de somatische rollen uit transcenderen tot een andere, het animale niveau overstijgende, ontwikkeling van de mens.
- b) De psychische rollen ontwikkelen zich al als correlaten van de somatische rollen en verruimen de beleving van het kleine kind (de "eter" begint zich ook langzaam maar zeker te verheugen op aanstaande voeding en zo doende ontstaat ook de rol van de "genieter"). Psychische rollen zijn vrijwel altijd correlaten van andere rollen zoals de sociale rollen.
- c) De sociale rollen zijn de rollen waarin de mens de realiteit buiten zichzelf tegemoet treedt bijvoorbeeld de "werknemer" het "vakbondslied" de "vader", de "zoon" en vele meer. Aan alle rollen is een status gebonden die los van de drager van die rol bestaat en voortduurt. Deze rollen zijn bijgevolg stereotypisch.

In zijn sociale rollen voldoet de mens echter niet enkel aan de verwachtingen van de maatschappij, maar ontwikkelt hij ook zichzelf doordat hij steeds meer gedifferentieerde rollen speelt.

Moreno schreef in die context het volgende:

"roles do not emerge from the self, but the self may emerge from roles".

De som van alle sociale rollen wordt in de psychologie van C.G. Jung de "personal" genoemd en dient goed en gezond te functioneren wil de mens zich staande kunnen houden m.b.t. de eisen die de omgeving aan hem stelt. In een gezonde ontwikkeling bezit de mens voldoende vrijheid om zich niet uitsluitend onder druk te laten zetten door de sociale rollen of te gaan lijden aan beroepsdeformatie. Integendeel; hij zal normaliter deze rollen positief gebruiken ten behoeve van zijn levenswijze en welzijn. Zou iemand hierin niet slagen en zich dus geheel

gaan identificeren met zijn sociale rollen, zal zijn persoonlijkheid des te zwakker worden en des te clichématig zijn wezen. Hij is dan enkel nog een "homo sociologicus".

- d) De transcendente of - interactieve rollen houden in dat de mens als "existentie onder andere existenties" boven de sociale rollen uit transcendeert om voortaan zijn zelf in ethisch handelen uit te drukken. Er bestaan dus rollen die niet te begrijpen zijn vanuit uiterlijke behoeften en die we conform Moreno's rollentheorie transcendente of integratieve rollen noemen. We kunnen in die context ook van "ethische rollen" of van "religieuze rollen" spreken.

Binnen de categorie van de transcendente rollen vallen nog verschillende culminerende niveaus te bereiken tot op het niveau van het absoluut religieuze. In het laatste geval gaat de individuele persoon op in het bovenpersoonlijke zoals bijvoorbeeld Jezus van Nazareth op ging in de rol van Christus en prins Gautama in de rol van Boeddha.

Stereotype rollen zoals de somatische, psychische en sociale rollen worden door een gezonde mens als minder belangrijk ervaren dan zijn persoon; archetypische rollen echter zoals de transcendente rollen worden als het ware boven de persoon staand beleefd.

Secundaire rollencategorieën.

a) De psychodramatische rollen.

Over het algemeen zijn de menselijke rollen weinig absoluut. Ze gaan in elkaar over, vullen elkaar aan en lossen elkaar af. De som van deze rollen bepaalt de specifieke persoonlijkheid van een mens. De psychodramatische rollen vormen evenals de later beschreven geconserveerde rollen geen onafhankelijke rollencategorie. Echter uitgerekend zij laten de mens in zijn uniciteit zien. Alle rollen die door de protagonist worden gespeeld zijn psychodramatische rollen. Door de vormgeving laat hij zijn gedrag in alle reële gebeurtenissen zien, in zijn historische existentie of in scènes die ontstaan zijn uit zijn fantasie.

Psychodramatische rollen geven de individuele differentiaties van collectieve rollen weer. De psychische correlaten van het totaal aan rollen, dus de zgn. psychische rollen, zien we in psychodrama bijzonder duidelijk zichtbaar worden.

De individuele differentiatie van de psychodramatische rol ontstaat doordat in psychodrama niet enkel de rollen van echtgenote, vader, kind, arts, etc., gespeeld worden, maar de rollen van die bepaalde echtgenote, die onvergelykbare vader, dat unieke kind, die bijzondere arts, etc., etc. en wel uniek variërend in hun voorgeschreven stereotypische rolpatronen.

Zo laat ook elk psychodrama zien dat een "rol" een intermenselijke ervaring is en dat er twee of meer mensen noodzakelijk zijn om ze te actualiseren (bijvoorbeeld: geen leraar zonder leerling of geen vader zonder kind).

Op de psychodramabühne is in tegenstelling tot de dwang van het weinig modificeerbare dagelijkse leven veel meer ruimte voor spontaniteit en het ontwikkelen van een zekere rollenflexibiliteit waardoor nieuw gedrag kan ontstaan en kan worden geoefend om de eisen van het maatschappelijke leven beter te kunnen weerstaan. In de psychodramatische rol ligt dus de vrijheid tot een spontane gedragsverandering.

b) De geconserveerde rollen.

Hieronder verstaat Moreno de door technische hulpmiddelen, zoals de schrift, reproduceerbare rollen. Klassiek voorbeeld in deze is de theaterrol. In deze rollen is in tegenstelling tot de rollen en het spel in psychodrama weinig of geen ruimte voor spontaan scheppend acteren.

c) De relativiteit van de rollen.

We hebben kunnen zien dat er een dialectisch verband bestaat tussen "rol" en spontaniteit. In het werk van Moreno is er echter nog sprake van een andere wezenlijke dialectiek namelijk die tussen de aan rollen gebonden persoonlijkheid van de mens, zijn existentie, en zijn van rollen onafhankelijke "Zijn" in zijn kosmische transcendentie.

Moreno heeft deze dialectiek al weergegeven in zijn vroege, anoniem verschenen gedichtenbundel "Das Testament des Vaters".